

PAVERCSIK ILONA

David Frölich sajátkezű feljegyzései műveiről. I.

David Frölich még Brandenburgban, az odera-frankfurti egyetemen végzett tanulmányai alatt, szülőhazája dicsőségére jelentette meg élete első művét *Diarium oder newer auch alter Schreibcalender ... auf das Jahr 1623* címmel. A kalendáriumot, amelyet Thököly Istvánnak és a késmárki tanácsnak ajánlott, a Szepességre és különösen Késmárk ősi városára alkalmazta, amely a messze földön híres és felettébb magas Kárpátok mellett fekszik.¹ A naptártáblák melletti keskeny szöveges hasámban is elsősorban Magyarországot érintő történeti feljegyzéseket közölt. Az elkövetkező években – írta Frölich a naptár második részét kitevő prognosztikonban – még többet szeretne nyújtani hazájának:

„In künftigen Jahren, so mir der hochgetreue barmherzige Gott Gesundheit, seinen Segen in diesen und andern Studio ... verleihen wird, auch meine Herren Patroni sich jetzige meine kopfbrechende Arbeit durch irgendein Merkzeichen werden gelieben lassen, und ferner derselben annehmen, hoffe ich mehrer zu Nutz und Ehren meinem geliebten Vaterlande zu praestiren, und was auf diese mal versäümet, alsdann vollkömmlicher nach Vermögen zu resarciren...”²

A *Diarium* nyomdászát, a frankfurti Georg Hartmannt azonban nem hatotta meg az ifjú szerző lelkesedése, annyira nem, hogy Frölichnek saját költségén kiadott naptárát más neve alatt, az ismertebb naptárszerző Albin Moller³ műveként utánnymotta. A megrendelő felháborodását tetézte azzal az állításával, hogy a fenti megoldás a példányok egy részénél az ő tudtával és beleegyezésével történt. Ez a konfliktus késztette David Frölichet arra, hogy további műveivel más nyomdához

¹ „Gerichtet auf die Provinz Zips in Königreich Ungern und sonderlich auf die uralte Stadt Kaismarkt nehest unter dem weitberühmten und überaus hohen Karpatho oder Schnee-Gebirge gelegen.” SZABÓ Károly – HELLEBRANDT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár* III. Bp. 1896 – 1898. (A továbbiakban: RMK III.) 1352, A1a lev.

² Uo. E2b – E3a lev.

³ Albin Moller protestáns lelkész 1583-tól Lipszében jelentette meg negyedréti naptárait. Még az 1620-as években is tevékeny szerző volt, az 1623-as *Vorhersage für 1623*. (*Die grosse Practica*) című prognosztikona is ismert. – Ernst ZINNER: *Geschichte und Bibliographie der astronomischen Literatur in Deutschland zur Zeit der Renaissance*. Leipzig, 1941. 60, 273, 281, 285, 390. stb.

forduljon. A következő évtől már a szülővárosához közelebb fekvő és magyarországi kereskedők által rendszeresen látogatott sziléziai városban, Boroszlóban, Georg Baumann-nál nyomtatta ki naptárait. Első boroszlói naptárában, az 1624-re szóló *Schreibcalender*-ben tájékoztatta a „jószívú olvasót” a megelőző évben őt ért méltánytalanságról, s szavai bizonyosságául alma matere bizonyosságlevelét mellékelte.⁴

Az ettől az időtől Boroszlóban rendszeresen kiadott *Schreibkalenderek*nek és több személy könyvgyűjtői szenvedélyének köszönhetően egy olyan forrás maradt fenn a közben neves tudóssá vált David Frölich személyéről és munkásságáról, amelyet a tudománytörténet ismert ugyan már két évszázada, de kellően még nem értékelte: Frölich boroszlói naptársorozatának 1623-tól 1640-ig terjedő kötetei egy vas-kolligátumba kötve⁵, amelyek egykor a szerző tulajdonában voltak, az ő kézjegyét viselik, s amelynek üres részeit Frölich a *Schreibkalenderek*nél szokásos módon naplóként használta. Egy-egy hónap adatai mellett a rektó lapokon kb. 3/4 lapnyi üres hely állt rendelkezésre a bejegyzések számára. Frölich kezdetben az ó-naptár szerinti dátumok aláhúzásával, később már az új-naptár⁶ szerinti dátumokkal, apró betűkkel, többnyire jól olvasható sötétebb tintával írta feljegyzéseit. (Néhol piros tintával írta pénzügyi vonatkozású feljegyzéseit.) A sűrűn nyomtatott verző lapokra, az egyes napokra vonatkozó időjárás jósások mellé a gondos megfigyelő pontosító, kiegészítő megjegyzései kerültek. (Még az is előfordult, hogy a margóra felírta az időjárás előrejelzésével kapcsolatos tévedését.) A kiadvány második részében, a prognosztikon szövegében is javított olykor, észrevéve a sajtó-

⁴ RMK III. 1357. *A Judicium astrolophysicum* című prognosztikon címlap verzőján, A1b. lev. A bizonyosságlevelben Frölich arra hivatkozott, hogy munkáját professzora, David Origanus még kéziratban látta.

⁵ Országos Széchényi Könyvtár, RMK III. 1352. jelzetten. A kötetre már Weszprémi István felhívta a figyelmet: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria altera*. Viennae, 1781, 309. — Idézte Jakob MELZER: *Biographien berühmter Zipser*. Kaschau, 1833. 36., használta MONSBERGER R. Ulrik: *A hazai német naptárirodalom története 1821-ig*. Bp. 1931. 19. és M. ZEMPLÉN Jolán, aki *A magyarországi fizika története 1711-ig*. Bp. 1961. című művének Frölich-fejezetét (120–139.) elsősorban a boroszlói naptársorozatot tartalmazó kolligátum alapján írta. Újabban Dukkon Ágnes hivatkozott rá, ill. TARNAI Andor ezirányú megállapításaira: DUKKON Ágnes: *Asztrológia és keresztény hit a régi kalendáriumokban* (Frölich Dávid) = ItK 1992. 597. — A naptársorozat egyes tagjainak pontos címléírása a következő RMK III. számokon található: *Diarium... auf das Jahr 1623*: RMK III. 1352. *Neuer und alter Schreibcalender .. auf das Jahr 1624*: RMK III. 1357. — 1625: RMK III. 1371. — 1626: RMK III. 1395. — 1627: RMK III. 1406. — 1628: RMK III. 1420. — 1629: RMK III. 1434. — 1630: RMK III. 1452. — 1631: RMK III. 1464. — 1632: RMK III. 1475. — 1633: RMK III. 1492. — 1634: RMK III. 1499. — 1635: RMK III. 1510. — 1636: RMK III. 1512. — 1637: RMK III. 1520. — 1638: RMK III. 1538. — 1639: RMK III. 1545. — 1640: RMK III. 1555.

⁶ FRÖLICH a *Hemerologium* című művében, amelyben leírta az ó-naptárt (Anglia, Dania, Norvegia, Svecia, Moscovia sive Russia et passim in Germania) és az új-naptárt használó országokat (Hungaria, Transylvania, Polonia, Hispania, Gallia, Italia et in multis Germaniae Provinciis), szűkebb pátriájára is kitért: a Szepesség 1584-ben tért át az új-naptár használatára, Késmárk városa viszont csak 1599-ben. RMK II. 640. B1a, E1b lev.

hibákat, vagy kihúzva egy-két fölösleges szót. Bejegyzéseinek zöme latin nyelvű. A feljegyzések sajnos megcsonkultak: a kolligátumot egykori, Frölichnél későbbi tulajdonosa a bekötéskor óvatlanul, túlzottan körülvágatta, a kézirásos bejegyzésekből néhol legalább 1/2 centimétert levágva.⁷

A kolligátumnak egyszerű, márványos papírba való bekötését feltehetően a kötet 18. századi tulajdonosa végeztette el: a neves könyvgyűjtő Dobai Székely Sámuel, aki címeres exlibrisét a kötet első kötéstáblájára ragasztotta. Ugyanitt, ill. az előzéklapon a könyv további sorsára utaló feljegyzések is olvashatók. Dobai Székely Sámuel Johann Kriebel eperjesi evangélikus papnak ajándékozta a kötetet, akinek halála után, 1778-ban már iglói lelkésztestára, Andreas Jonas Czirbesz birtokába került a könyv, s ő ajándékozta azt 1793-ban Jankovich Miklósnak. Jankovich Miklóstól négy évtized múlva, az 1830-as években, rendkívül értékes könyvtárának sokezer darabjával együtt, a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára kapta meg.⁸ Weszprémi István megállapításait a kötet különleges értékéről⁹ a kötet előzéklapjára másolták, oda, ahol Jankovich Miklós hosszabb méltatása is olvasható.

A szepességi polihisztor kissé hiányosan ismert életrajzához¹⁰ a naplóban olvasható bejegyzések számos kiegészítést nyújtanak: ez azonban külön tanulmány témája lesz; most csak néhány alapvető életrajzi tényre hívjuk fel a figyelmet. Az ifjú Frölich, aki külföldi tanulmányait 1616-ban a poroszországi Elbing híres gimnáziumában kezdte, később is jó kapcsolatban állt ottani tanárával, Joannes Mylius-szal, aki a löcsei, majd a késmárki gimnázium rektora volt a 16. század végén, de kriptokálvinizmus gyanújába esvén, másutt keresett magának állást.¹¹ Levélváltás, ill. Mylius személyes frankfurti látogatása is bizonyítja ezt.¹² Az odera-frankfurti,

⁷ Az idézett feljegyzéseknél a csonkulás helyét [...] jellel jelöltük. A kézirásos feljegyzésekre a továbbiakban a pontos dátum megadásával hivatkozunk. A pontos bibliográfiai hivatkozásokat évszámok szerint l. az 5. sz. jegyzetben.

⁸ BERLÁSZ Jenő: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa* = OSZK Évkönyv 1970–71. 109–173. Az ifjú Jankovich Miklós 1793 tavaszán első jelentős szerzeményként Wagner Károly volt jezsuita történetíró könyvtárát vásárolta meg. A kötet tehát ekkor került Jankovich-hoz, és nem a század végén, amikor a neves könyvgyűjtő Dobai Székely Sámuel könyvtárát vette meg az özvegytől. BERLÁSZ: *i. m.* 119, 122–123.

⁹ WESZPRÉMI: *i. m.* 309.

¹⁰ ZEMPLÉN Jolán írta, hogy a Frölich-életrajzok mind egy forrásra mennek vissza: CZWITTINGER-re, s az ő adatait ismétlik: *i. m.* 120. — Újabbban l. *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. Főszerk. PÉTER László. Bp. 1994. I. 626. — Részletesebb életrajzot adott Frölichről a *Slovenský biografický slovník* (Martin, 1987. II. 132–133.)

¹¹ BRUCKNER Győző: *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*. Bp. 1922. 499, 507, 508, 520. — Johann LIPTÁK: *Geschichte des deutschen evangelischen Gymnasiums A. B. in Kesmark*. Kežmarok, 1933. 24.

¹² Myliustól kapott levelet 1623. augusztus 22-én, 1624. január 1-jén, december 23-án. 1625. július 8: „Joh. Mylius me visitavit.” 1637. március 7-én is írt Myliusnak levelet. — Myliusról tudjuk, hogy szepességi diákjaival tanulmányaik után is kapcsolatban állt, és az elbingi iskola anyakönyvébe további működésüket, életrajzi adataikat bejegyezte. David Frölichről a következőket: „David Frölichius Caesareopolitanus Scepusius (1616): Sacrae Caesareae Regiae Majestatis per Regnum Hungaricum Mathematicus. Moritur 24. April 1648.” Vö. LIPTÁK: *i. m.* 24.

A kolligátum egyik darabja: az 1626-ra szóló boroszlói naptár címlapja

majd a wittenbergi egyetemen tanuló diák gyakran írt haza, kurátorainak, a késmárki szellemi élet két meghatározó egyéniségének, Joannes Serpilius (II.) evangélikus lelkésznek és David Praetoriusnak, az iskola rektorának.¹³ A Praetorius-sal való levelezésnek a nyomtatott szövegben is van nyoma: az 1623-as naptárban említette, hogy az otthon dülő járványos betegséget a késmárki rektor panaszolta el levelében: „der wohlgelehrte Herr M. David Praetorius, medicus und scholae rector patriae nostrae, mein hochgeehrter Curator, welchen ich hiermit habe ehrengünstig und würdig benennen wollen, gegen mir in seiner Missiv heftig beklaget”.¹⁴ Frölich két odera-frankfurti tanára, David Origanus és Benjamin Ursinus is szerepel a naplóbejegyzésekben.¹⁵ Origanusnak és terjedelmes művének, az 1595-től 1630-ig terjedő időszakra kidolgozott *Ephemerides Brandenburgicae*nek olyan nagy volt a tekintélye, hogy Frölich első boroszlói naptárában, a *Judicium astrolophysicum* című prognosztikonnak még a címlapján is feltűnő módon hivatkozott rá: „In diesem Jahr sind 5 Finsternüß nach den Ephemeridibus unsers Herrn M. Origani.”¹⁶ Érdekes, kézzel írott javítása olvasható az 1628. évre szóló prognosztikonban, a szökőév magyarázatánál: „Wie ihm der wohlgelahrte Herr M. Origanus mein hochgeehrter Praeceptor und Promotor in seiner Ephemeridum Introduction parte prima c. 2. nennet”. Frölich ceruzával kijavította a nyomtatott szöveget: „Origanus *p.m.* mein *gewesener* Praeceptor ...”¹⁷ Ugyanebben a prognosztikonban említette nagy tisztelettel másik tanárát is, a brandenburgi választófejedelem matematikusát: „der wohlgelehrte Herr M. Benjamin Ursinus Mathematicus Electoralis und Profess. Publ. zu Frankfurt an der Oder, mein hochgeehrter Herr Praeceptor und besonderer Promotor...”¹⁸ Odera-Frankfurtot odahagyva David Frölich 1627 nyarán egy kisebb szászországi, poroszországi utat tett; ezután további egy évet még a wittenbergi egyetemen töltött. 1628. április 10-én 18 wittenbergi magiszter avatását jegyezte fel. Ugyanez év augusztusában végleg elhagyta a szász várost: nagy körutat téve Dél-Németországban, haza indult. A két hónapig tartó út végén, 1628. szeptember 30-án jegyezte fel naplójába: „Salvus et incolamus ex peregrinatione duodecem anni Patria desideratissima Caesareopoli ... Divini numinas gratii re-

¹³ Pl. levelek Praetoriustól 1623. július 18., 1624. december 23., 1627. december 15.: a legutolsó dátumnál Serpiliustól kapott „schaedulát” is feljegyezte. Frölich haza írt 1628. február 20-án, március 4-én kapott választ rá, június 17-én újra írt stb.

¹⁴ RMK III. 1352. E1a lev. Ezenkívül Frölich többször hivatkozott Praetoriusra a naptártáblák mellett olvasható, Szepességre ill. Magyarországra vonatkozó feljegyzésekben. A4a, B4a, C1a levelek.

¹⁵ Origanusról pl. 1626. október 13; Ursinusnak írt levelet Frankfurtba 1628. november 2-án, levelet kapott tőle 1629. december 6-án. Origanus 1628 nyarán hunyt el. Vö. Christian Gottlieb JÖCHER: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*. Leipzig, 1751. 3. 1096.

¹⁶ RMK III. 1352, A1a lev.

¹⁷ RMK III. 1420, A4b lev.

¹⁸ Uo. B2a lev.

dii.¹⁹ Hazatérését Johann Serpilius késmárki lelkész latin versben ünnepelte.²⁰ Itthoni körülményeiről csak annyit, hogy a korábbi szakirodalom²¹ állítását, mely szerint Frölich hazatérve a késmárki iskola rektora lett volna, a naplóban semmi sem támasztja alá. Özvegy édesanyjától 1629-ben két schlagendorfi (Nagyszalók vagy Kísszalók?) földet kapott,²² valószínűleg szőlő is lehetett rajta, mert később gyakorivá válnak a naplóban a borkereskedelemre utaló adatok. Édesanyja már beteges volt, s 1631. április 2-án, 69 éves korában elhunyt. Frölich előbb Serpiliusnál, majd a késmárki jegyző asztalánál (Thomas Goslernél?),²³ – végül szeretett tanáránál, Praetoriusnál étkezett.²⁴ 1635-ben, 40 éves korában nősült meg. Ez év júliusában lakodalma költségeiről feljegyezte: „In nuptias impendi ex propria pecunia 270 fl.”²⁵ Gyermekei közül Euphrosina lányának²⁶ és Bartholomeus fiának születéséről értesülünk: ez utóbbi, 1640. augusztus 29-én beírt mondat a kolligátum utolsó naptárkötetének utolsó bejegyzése.

A tanulmány célja David Frölich naplóbejegyzéseinek kiadástörténeti szempontú rendszerezése és értékelése: a leghitelesebben, bár olykor túl röviden a szerző maga vall saját műveiről. A sok rövidítést alkalmazó, néhol már elhalványult bejegyzések a késmárki tudósnak több hazai és külföldi kiadóval való kapcsolatát tükrözik, és igen sok, eddig ismeretlen műve megjelenését bizonyítják. Ugyanakkor felhívják a figyelmet arra a társadalmi környezetre is, amelyben ezek a művek megjelentek és a szerző erőfeszítéseinek köszönhetően támogatást kaptak: a számos új adat segíthet minket abban, hogy az eddigieknél árnyaltabb képet kapjunk a fenti kérdésekről.

Frölich boroszlói naptárjai

Kezdjük Frölich második és külföldi tanulmányai alatt egyúttal kizárólagos kiadójával, a nála alig néhány évvel idősebb Georg Baumannal. Ő Boroszló egyetlen nyomdásza volt. Még apja, az erfurti nyomdászcsaládból származó Georg Baumann jutott a nyomda birtokába, amikor vándorló legényként Johann Scharffenberg boroszlói nyomdász özvegyét, Magdalenát feleségül vette. Ugyancsak apja nyerte el 1596-ban II. Rudolf császár privilégiumát kalendáriumok és prognosztii-

¹⁹ RMK III. 1420, B3b lev.

²⁰ RMK III. 1434, C3b lev.

²¹ MELZER: *i. m.* 35., SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1894. III. 818., BRUCKNER: *i. m.* 524., UMIL I. 626. Frölich késmárki rektorságára vonatkozó feltételezést már LIPTÁK cáfolta, ismerve a késmárki iskola tanárainak listáját, *i. m.* 43–44.

²² 1629. március 30.

²³ 1641-ben Thomas Gosler volt a jegyző Késmárkon, talán az 1630-as évek elején is. Vö.

LIPTÁK: *i. m.* 41.

²⁴ 1629. április 3., október 16.; 1630. december 30.; 1633. február 17., június 11. stb.

²⁵ RMK III. 1510, a B1a levél alján.

²⁶ 1638. július 20.

konok kinyomtatására; e privilégium nyert megerősítést 1621-ben is. A privilégium által a sziléziai nyomda jelentős tényezővé vált a német nyelvű naptárkiadásban. A világlátott, három évet Hollandiában tanult ifjú Georg Baumann 1618-ban vette át az apai műhelyt. Szortiment-könyvkereskedelemmel szintén foglalkozott, látogatta a lipcsei vásárokat is. 1632–1633-ban ő volt az első boroszlói újság, a *Wochentliche Zeitung* kiadója, 1643-ban pedig kizárólagos jogot nyert a boroszlói akadémia összes traktátusának kinyomtatására.²⁷

A naplóbejegyzések Frölich és Baumann levélváltásának mintegy 80 időpontját tükrözik, legtöbbször a nyomdász, időnként csak a város nevével: „Wratisl. scripsi.” Az első ide kapcsolható adatot 1623. február 1-jénél olvashatjuk, de nem lehetünk biztosak abban, hogy Szilézia Boroszlót jelenti: „Lit. in Siles.” Vagy ekkor, vgy még az előző év végén történt meg a kapcsolatfelvétel a boroszlói nyomdással. 1623 húsvét vasárnapján (április 16-án) már kifejezetten Boroszlóba küldött levelet jegyzett fel Frölich naplójába: ekkor küldhette el a kéziratot vagy annak egy részét, mert a húsvétit újabb levelek követték május 5-én Boroszlóba, május 13-án „Sziléziába”. Boroszlóból Odera-Frankfurtba a postai levélhordó május 23-án továbbított egy küldeményt: „Tabellarius Wratislavia rediit”, majd június 2-án ismét onnan jött válaszlevél. Frölich több mint egy hónapra rá, július 6-án írt újra Baumannak, és július 22-én kapta meg tőle első boroszlói munkájának, az 1624. évre kinyomtatott *Schreibkalendernek* példányait.

A 18 év alatt Frölich munkájáról, a kiadóval való kapcsolattartásról számos érdekességet árulnak el a naplóbejegyzések. Megtudjuk például, hogy az 1626. évre szóló naptárát 1625. március 17-én kezdte összeállítani, az 1628. évit pedig már 1627. január 12-én. Általában tavasszal, nyár elején váltott több levelet Baumannal, akkor küldhette el a kéziratot, és többnyire nyár derekán kapta meg a boroszlói nyomdásztól a szerzőt megillető példányokat. Így az 1624. évre szóló első boroszlói naptárát, mint már említettük, 1623. július 22-én, az 1625. évi *Schreibkalendert* 1624. július 6-án, az 1626. évit azonban meglehetősen későn és két részletben, 1625. október 14-én, ill. november 26-án. Ha előbb nem, 1627 szeptemberében bizonyosan megismerte Frölich személyesen is a boroszlói kiadót: Lipcsében találkozott a vásárra kiutazó Baumannal.²⁸ – Az 1625. évi kivételtől eltekintve a boroszlói naptárak nyári megküldése volt általános, mert pl. 1635-ben is Frölich augusztus 12-én kapott, de már csak egy példányt, naptárából: „Literas Wratislav. una cum. KL accipi.”

A boroszlói levélváltás adatainak alapos kiértékelése arról győz meg bennünket, hogy David Frölich rendszeresen két különböző naptársorozatot jelentetett meg a sziléziai nagyvárosban. Az első biztos „nyom” a naplójában egy kisebb kalendáriumról: 1626. szeptember 18-án 44 db-ot kapott következő évre szóló naptárából, október 1-jén pedig újra kapott példányokat „Cal. minora”, a kisebbik kalendári-

²⁷ Marta BURBIANKA: *Z dziejów drukarstwa śląskiego w XVII wieku*. Wrocław, 1977. 11–33.

²⁸ 1627. szeptember 9: „Bauman rediit Lipsia et imp. reddit.”

umból. 1627-ben a frankfurti diák, mint már láttuk, igen korán, januárban kezdte kidolgozni (negyedré) naptárát, de még ugyanebben az évben, június 7-én ismét feljegyezte: „Progn. Hank. inchoavi.” Valentin Hancke boroszlói naptárszerzőként ismert: 1603–1629 között láttak napvilágot negyedré és tizenkettédre naptárjai.²⁹

Különös, hogy Frölich „Progn. Hankii”-nek emlegesse saját művét. Esetleg csak a negyedré naptár prognosztikonát értette ezen, vagy más naptárt? Egyértelmű választ adnak erre a kérdésre a napló 1633-as bejegyzései. 1633. július 20-án kapott a szerző a nagyobbik naptárból példányokat, október 17-én pedig 12 nagyobbat és 30 kisebb naptárt. Mindkettő saját munkája volt, (vagyis a kisebbik nem Hanckéé), hiszen akkor nem jegyezte volna fel a kézirat elkezdésének dátumát. A kész kéziratot Krakkóba tartó diákok vitték magukkal az év március 14-én: „Scholares Cracovia pfecti acceptis secum KL Hank.” A „progn. Hanke” néven említett kiadvány feltehetően Frölich mintájára utal, és minden valószínűség szerint azonos Frölich Boroszlóban megjelentetett kisebbik kalendáriumával. Ennek címe az 1631-dik évi kiadás alapján: *Almanach auf das Jahr 1627. Auf Art M. Bernhardi Crackers durch Davidem Frölichium ... auf Schlesien, zum Teil auch auf Ungarn, Mähren und andere benachbarte Länder mit Fleiß calculiret.*³⁰ Tehát szintén német nyelvű naptár volt, a bibliográfiai leírás szerint tizenhatodré méretű, terjedelme pedig kb. 32 számozatlan levél. Kracker nevének kiemelése a nyomtatott példányon ill. Hancke nevéé a kéziratban nem feltétlenül mond ellent egymásnak. Bizonyíték lehet erre az 1639-re Trencsénben *Minucy s pranostykau hwezdárskau...* címmel megjelent Frölich-naptár, amely ugyanígy Krackert nevezte meg mintának: *wedlé zpusobu M. Bernarta Krakowského...* A naptár második része, a sziléziai, lausitzi és a környező országok horizontjára összeállított prognosztikon címlapja viszont Valentin Hanckét: *...wydaná od Walentjna Hanka continuatora D[avida] F[rölich]a C[aesareoforensis]...*³¹: tehát az 1630-as évek végén Frölich már egyértelműen Valentin Hancke folytatójának tüntette fel magát. A Boroszlóban megjelent kisebbik Frölich-naptárból a magyar bibliográfiai szakirodalom csak az említett 1631. évi, majd az 1640, 1642, 1643, 1644, 1645. és 1649. évre szóló naptárakat³² ismeri: ez utolsó már Frölich 1648. április 24-én bekövetkezett halála után jelent meg. Ernst Zinnernek a németországi asztronómiai irodalomról szóló monográfiája azonban az 1630-as időhatárig *Kalender auf das Jahr...* sommás címmel további Frölich-naptárakat is leírt az 1627, 1628 és 1630-as évre, formátumát illetően kissé bizonytalanul: nyolcadrének ill. tizenkettédrének jelölve.³³ Szerencsés körülmény, hogy éppen az 1630-as évekből

²⁹ ZINNER: *i. m.* 328, 333, 341, 344 stb.

³⁰ RMK III. 1463.

³¹ Ján ČAPLOVIČ: *Bibliografia tlačí vydanych na Slovensku do roku 1700. Zv. II.* Martin, 1978. – 1708. tétel. A1a, D6a lev.

³² RMK III. 1463, 1554, 1586, 1601, 1619, 1649, 1719. A példányok a második világháború során megsemmisültek.

³³ ZINNER: *i. m.* 5053b, 5088b és 5173b tétel, 397, 400, 405.

maradtak meg David Frölich naplóbejegyzései, amikor – egy kivétellel – maguk a kis naptárak nem őrződtek meg.

Mit árulnak el a naplóbejegyzések ennek a kisebbik naptárkiadásnak a folyamatosságáról? Eddig az 1626, 1627. ill. 1633. évi adatokat említettük, amelyek természetesen mindig a következő évre kiadott naptárra vonatkoznak, tehát 1627-re, az 1628-as szököévre, ill. 1634-re bizonyosan megjelent Boroszlóban ilyen kis naptár, Zinner alapján pedig 1630-ra is. További bizonyítékuul szolgálnak a napló következő adatai, melyek közül az első még Frölich peregrinációja idején kelt, a továbbiak már nem: 1628. január 25-én David Frölich feljegyezte: „Inchoavi Progn. Judicium Hankii et octod. post absolvi.” Ez tehát az 1629-re megjelenő boroszlói kis naptár elkészítését jelenti. 1630. február 2-én a szerző naptárai terjedelmét is beírta naplójába: „Progn. Germ. 6 Duern et pag. misi Wratis. Hankii Prg. 3 Duern 3 pag.”, tehát a nagy német naptár kézírata 6 levélpárból és egy lapból állt, a Hancke-féle prognosztikon terjedelme pedig 3 levélpár és egy lap volt. (Ez utóbbi terjedelme a nyomtatásban – a naptártáblát természetesen nem számolva – kb. 16–18 levél lett.) 1632. február 13-án Frölich egy lelkész-patrónusa nevét jegyezte fel: „Rndus Dn. M. Horl. p. Klariis minoris sibi ut et in 1[...] forma sibi inscriptis mihi obtulit 10 Imp. 5 Cub. [...] 5 cub. Trit.”, aki tehát egyértelműen a kisebbik kalendárium ajánlását honorálta tíz rajnai forinttal, öt köből búzával és további öt köből valamilyen más gabonaneművel, ami azonban a levágott lapszéle miatt nem olvasható. Valószínűleg Stanislaus Horler volt a támogató, aki 1627-től 1645-ig volt evangélikus lelkész Iglón.³⁴

1632. március 25-én már a következő évi Hancke-féle prognosztikonról van szó a naplóban: „Succedia solvenda in Prognosticis Calendaria misi et Hankianum absque forma absoluti absolvi...” Az 1633. évre szóló boroszlói kis naptár mecénása valószínűleg Daniel Cornides zsákóci lelkész lehetett, akitől Frölich 1633. január 1-én „honorarii loco accepi 5 Imp.”: a negyedrészt boroszlói naptárat ugyanis Johann Christiannak, Brieg hercegének ajánlotta, a hazai kiadású naptárakat pedig, mint a későbbiekben látni fogjuk, más személyeknek. Az 1635. évi Hancke-féle prognosztikon ill. a nagyobb naptár kéziratát Frölich rokona, Joachim Hechtel segítségével küldte el Boroszlóba: 1634. április 6: „Expedivi psium Tabellions Joach. Hechtel Affinem Wratislaviam cum Fastis meis et Hankii. Felix illi sit iter.” Ennek a kis naptárnak ajánlásáért 1634. december 28-án a bártfai magisztrátus küldött 14 rajnai forintot a szerzőnek: „Senat. Bartph. 14 Imp. obtulit p. KL Hank. ded.” 1635 februárjában dolgozta ki David Frölich az 1636. évi boroszlói kis naptár kéziratát: 1635. február 6: „Incepi”, február 10: „Absolvi Prgn. Hankii”. A naptár kinyomtatott példányaiért utóbb kisszebeni közvetítők tartoztak, amint azt a napló 1635. október 28-án kelt bejegyzése elárulja: „...1 fl solvere debet Cibinienses ... KL Hank.”

³⁴ HRADSKY József: A XXIV. királyi plébános testvértülete (XXIV regalium plebanorum fraternitas) és a reformáció a Szepességben. Miskolc 1895. 183, 188, 236, 298.

Az 1637. évi boroszlói kis naptár kiadását a besztercebányai tanácstól kapott honoráriumról szóló adat bizonyítja: 1637. január 26.: „25 fl a Senatu Neosol. no[mi]ne Fast Hanck accipi.” A következő évben Frölich március 11-én említette a nagyobbik és kisebbik naptárát az 1639. évre: „Absolvi Progn. mei noe maju. et parvu. an. 39.” Az első kézírata öt levélpárból állt, a „Progn. Hanckii” pedig, amelyet március 17-én ismét feljegyzett, két levélpárból. Itt az is világos, miért a prognosztikont emelte ki a kisebbik naptárnál: maguk a naptártáblák hasonlóak voltak mind a nagyobb, mind a kisebb naptárnál, ill. a kisebbik, mivel kevesebb adatot tartalmazott, könnyen lenyomtatható volt a nagyobbból; a naptárt követő prognosztikon-részt kellett a két kiadványnál egymástól eltérő szöveggel megfogalmazni. Valószínűleg ezt az 1639. évre szóló boroszlói kis naptárt ajánlotta Frölich Késmárk városának: nem a naplóból, hanem a város kiadási könyvéből értesülhettünk róla, hogy a tudós szerzőt 12 rajnai forint, azaz 21 magyar forint 60 dénárral jutalmazták a dedikálásért: „H. Frölichio verehret wegen dedicirung des Calenders 12 Imp. = fl. 21,60-”³⁵ Az 1640. évi boroszlói kis naptár példányát 1639. július 20-án kapta meg a szerző: „KL Germ. minora a Baumann absque literas accipi.” Ennek a naptárnak (KL Hank.) ajánlásáért kapott „a Dno Ger. Hrab.” (talán Hrabecius?) 1639. október 17-én 10 Joachimust.³⁶

A Kracker ill. Hancke mintájára kiadott Frölich-féle boroszlói kis naptárról van tehát adatunk az 1627, 1628, 1629, 1630, 1631, 1632, 1633, 1634, 1635, 1636, 1637, 1639, 1640. évre vonatkozóan, tehát bizonyosra vehetjük, hogy a nem említett 1638. esztendőre is kinyomtatták; ugyanígy az 1640-es években is folyamatosan. 1627 előtt viszont semmi nyoma a kisebbik boroszlói Frölich-naptárnak a feljegyzésekben, tehát a Zinner által felsorolt 1627. évi *Kalender* valóban Frölich első boroszlói kis naptára volt. – Itt említjük meg, hogy a késmárki tudós – habár jó „könyvelő” volt – nem jegyzett fel minden, boroszlói, de más naptár elküldését sem pontos dátummal, időnként elfeledkezett a naptárba történő beírásról. A bejegyzés hiányát még nem tekintjük annak bizonyítékául, hogy egy adott kiadvány nem létezett – arra viszont, hogy valóban megjelent, egy vagy akár több, egymást erősítő bejegyzés gondos mérlegelésével lehet csak következtetni.

A nagyobb terjedelmű boroszlói negyedrészt naptárakban jóval nagyobb lehetőség nyílt különféle tudományos ismeretek terjesztésére, s e lehetőséggel Frölich szívesen élt is. A naptártáblák alján, a nyomtatás által behatárolt terjedelemben igen érdekes, sokszor egzotikus témájú történeti és földrajzi leírásokat közölt, a prognosztikonban pedig már – a szokott időjárásitudnivalók, évszakok jellemzése mel-

³⁵ LIPTÁK: *i. m.* 45. A pontos keltezés nem olvasható a közlésben, csak az év, de az adatok összevetéséből adódik, hogy 1638 őszéről lehetett szó.

³⁶ A mecénás családneve elhalványult, nehezen olvasható. – A Joachimus Ausztriában, Csehországban, Sziléziában használt ezüst tallér volt, váltópénze 30 ezüst groschen. 33 groschen ért egy magyar forintot, 2 Joachimus pedig egy magyar aranyat. Vö. Frölich utazási kézikönyvének magyarázataival, RMK III. 1628. Pars 1. Liber 4. 195 – 196, 200.

lett – részletesebben különböző asztronómiai, naptárkészítési, földrajzi tudnivalókat, érdekességeket, nem egyszer több évig folytatva egy-egy témát. A csillagászok közül számos esetben idézte Keplert („nostri seculi mathematicorum princeps”),³⁷ a „két szorgalmas matematikust”, Galileit és Mariust, akik új csillagokat fedeztek fel,³⁸ Tycho Brahet, Kopernikust és másokat, az orvos-naptárkészítők közül gyakran David Herlicius pomerániai orvost és matematikust, és Danzigban tevékenykedő jó barátját, Peter Krübert.³⁹ A boroszlói naptársorozat egésze bizonyos mértékig valóban enciklopedikus jellegű⁴⁰ (a terjedelem adta korlátok között), ugyanakkor a jól rendszerezett ismereteket Frölich olvasmányos, néhol kifejezetten szórakoztató stílusban adta át olvasóinak.⁴¹ A tudós szerző ígéretet tett magának,⁴² hogy az akkor közkedvelt asztrológiai jóslásokkal nem tölti meg kalendáriumait: előfordult azonban, hogy szándékait nem tudta saját magas igénye szerint megvalósítani, mert kiadója kívánságának is eleget kellett tennie. (A boroszlói nyomdász nemcsak Frölich naptárát adta ki ebben az időben hanem Valentin Hancke, Christoph Cnoll, Elias Kretschmar, Adam Freitag naptárait is.)⁴³ Frölich az 1630. évre szóló prognosztikonban panaszkodott erre, a különböző „rossz hírekre, tűzesetekre, viszályra, gyilkosságra, zendülésre, mérgezésre, nagyurak halálára, árulásokra, gonosz hírekre és praktikákra” vonatkozó jóslatok kapcsán:

„Und wenn solches Zeugs nicht viel in den Kalendern stehet, so werden sie nicht geachtet, und bleiben unvorkauft liegen, und müssen also die Buchführer und Verleger großen Schaden leiden. ... Denn die Welt mit Gewalt will betrogen sein, wie ich dann selbsten, wider meinen Braruch und Willen, meine heurige und des künftigen 31. Jahres Calendaria mit dergleichen Lapperei habe beschmierien, beflicken und beflecken müssen...”⁴⁴

Elképzelhető, hogy az 1630-as és 1631-es esztendő két különleges bolygóállása (amelyek a közhit szerint különböző veszedelmekkel fenyegettek) volt az oka a kiadó kívánságának. A szerző egyébként külön is feljegyezte 1630. november 22-ére a Nap és a Merkúr, 1631. október 18-ára pedig a Mars és a Merkúr konjunkcióját.

Frölich tudatában volt annak, hogy sokan éppen azért veszik meg a kalendáriumokat, mert szeretnék megtudni, hogy mit jósol a következő évre háborúról, békességről, és az emberek inkább ezen asztrológiai vélekedésre, jóslásokra építenek, mint a bibliai kinyilatkoztatásra.⁴⁵ Ő azonban szívesebben közölt históriá-

³⁷ RMK III. 1475, C2a lev.

³⁸ RMK III. 1499, A2b lev.

³⁹ Pl. RMK III. 1406, D1a, D4a, RMK III. 1510, B1b, RMK III. 1545, A3b lev. stb.

⁴⁰ DUKKON: *i. m.* 597–600.

⁴¹ ZEMPLÉN: *i. m.* 131.

⁴² „... mein getanes Promiss”: RMK III. 1475, B1b lev.

⁴³ ZINNER: *i. m.* 393, 396, 403, 405. stb.

⁴⁴ RMK III. 1452, E1b lev.

⁴⁵ RMK III. 1545, C2a lev.

kat, megtörténet eseteket, mintsem „gyanús asztrológiai előrejelzéseket”:⁴⁶ ha valamely évben különleges csillagászati esemény, bolygók együttállása volt várható, jóslatok helyett historikushoz illően a hasonló csillagállásnál egyszer már bekövetkezett eseményeket foglalta össze. A háborús jóslatokat igen határozottan elítélte, megemlítvén egyes naptárírókat, akiket „deliria prophetica”-ikért a birodalmi városokból száműztek. Hangsúlyozta, hogy a valóban bekövetkező történelmi eseményeket egyik naptáríró sem tudta előre megjósolni:

„... keiner unter ihnen den Bockskayschen Tumult in Ungarn anno 1605, keiner der Venediger Zwiespalt mit dem Papst anno 1606, keiner den ersten Portugischen Aufstand anno 1618, keiner den Abfall des Böhmen und derer incorporirten Länder von dem Haus Österreich, keiner den Krieg in Frankreich wieder die Hungenotten, keiner der Niederländer wieder die Spaniern, keiner die Ankunft der Könige in Dänemark und Schweden, weder des Siebenbürgischen Fürstens auf dem deutschen Boden habe zuvor verkündigen und prognosticiren können.”⁴⁷

A naptárkészítésről szólva David Frölich megvallotta, hogy az időjárást a legnehezebb előre megjósolni: „...kein Stück in der Astrologia so mühsam und doch sorglich zu treffen sei, als das von Veränderung des Gewitters.”⁴⁸ Frölich mindenesetre úgy akarta megírni prognosztikonát, hogy az elsősorban az időjárás és a jóslatok iránt érdeklődő tanulatlan embereknek, de a csillagászatban kedvüket lelő tudósoknak is tessenek:

„Und muß also mich nicht allein in die Zeit, sondern auch in die Leute accommodieren, und meine Calendaria sampt den Prognosticis auf solche Weise formiren, daß sie so wohl dienen für die Handels-Handwerks- ungelehrte und gemeine Leute (der meister Theil anstatt der Instruction vom Gestirn viel lieber lesen die Beschreibung des Gewitters vnd Vorsagung mancherlei Zufälle, die ich zwar mit Unwillen, und wider mein getanes Promiss in den Progn. des 30 Jahres, allein solchen Leutlein zu gefallen, habe ansetzen müssen) als für Gelehrte und andere die von ihren Geschäften so viel abrechen können, daß sie aus Lieb zur Sternkunst... ergötzen...”⁴⁹

David Frölichnek mindig a boroszlói negyedrészt naptára volt az, amelyet évente legelőször elkészített, (akkor is, amikor már más városban és többfajta kalendárium is megjelent tőle), így erre a boroszlói naptárra támaszkodhatott a többi naptár kéziratának összeállításánál. A megfelelő kapcsolat fenntartása érdekében idejekorán elkezdte a boroszlói naptár(ak) kéziratának kidolgozását. A hazai kiadványok „megsokasodása” idején nemcsak kora tavasszal vagy év elején, mint azt

⁴⁶ RMK III. 1512, A3b lev.

⁴⁷ Uo. E2a lev. — A háborús, ill. más szerencsétlen események jóslása, ill. ennek megítélése csak protestáns asztrológusok személyénél vetődhetett fel, hiszen katolikusok számára az 1564-es, 1586-os és 1631-es pápai tilalmak révén tilos volt a jósló, „judiciáris” asztrológia. Vö. Wilhelm KNAPPICH: *Geschichte der Astrologie*. Frankfurt/M., 1967. 251.

⁴⁸ RMK III. 1406, D5b — D6a lev.

⁴⁹ RMK III. 1475, B1b lev.

korábban láttuk, hanem ennél is korábban látott munkához. Az 1636. évre szóló boroszlói (nagyobb) naptárának összeállítását már 1634 novemberében kezdte el,⁵⁰ ugyanígy az 1637-es kalendáriumot 1635 novemberében,⁵¹ az 1640-eset pedig már 1638 októberében.⁵² Az 1628-as évben pedig, amikor Frölich wittenbergi tartózkodásának és egyáltalán hosszú ideig tartó külföldi tanulmányainak vége szakadt, olyan fontos volt számára a zavartalan kapcsolat Baumann-nal, hogy két ill. három évre előre dolgozott: 1628. június 21-én már az 1630-as és 1631-es boroszlói kalendáriumokat kezdte összeállítani: „Inchoavi Cal. 30, 31.” (Érdekes, hogy az 1628-ban megjelent, 1629-re szóló boroszlói naptár prognosztikonának címlapján jelölte magát Frölich egyedül orvosnak és matematikusnak, „Medicinae et Matheos addictum”, talán otthoni álláslehetőségre is gondolva? Két év múlva már csak késmárki asztronómusnak vagy „astronomus practicus”-nak nevezte magát.)

Georg Baumann a Frölich-naptárakért változó összegű honoráriumot fizetett: 1625-ben 10 rajnai forintot,⁵³ 1627-ben 25 Rfl-t,⁵⁴ 1628-ban háromszor 10 ill. egyszer 20 rajnai forintot. Itt az 1628-as adatoknál jól áttekinthető, hogy melyik naptárért mennyit: 10–10 rajnai forintot fizetett a negyedréti naptárért és prognosztikonért, újabb tizedet a kis naptárért; az augusztus 5-én Frölichnek elküldött 20 rajnai forint pedig már az 1630. év 1631. évi naptárak honoráriumára (előlege) volt.⁵⁵ 1632 nyarán a boroszlói nyomdász 16 rajnai forintot fizetett a szerzőnek,⁵⁶ 1633 júliusában ismét egy bizonyos (nehezen kibetűzhető) összeget, 1634 júniusában 30, augusztusban pedig 9 Rfl-t fizetett Frölichnek a kéziratokért.⁵⁷

A boroszlói negyedréti naptárak címlap verzőjén legtöbbször magyarországi személyek, a kiadvány mecénásainak nevei olvashatóak: Frölich első két naptárának késmárki, ill. elbingi személyekhez intézett ajánlásai után (akiknek magasabb iskolai stúdiumaiért hálaival tartozott) olyan személyek nevei, akiktől a szerző ezután remélt anyagi támogatást. Naplójába az ajánlások címzettjeitől kapott jutalmakat is feljegyezte. A kis naptár erre vonatkozó adatait már ismertettük. A negyedréti boroszlói naptárak közül az 1626. évre szólót Boroszló városa kapitányának és magisztrátusának ajánlotta: 1626. március 8-án kapta meg érte a „honoráriumot”, 15 rajnai forintot együttesen a Baumanntól kapott pénzzel: feltehetően a boroszlói nyomdász járt közben városánál a szerzőt megillető jutalomért. Nem így történt az 1627. évi kalendáriumnál. Lócse város levéltárában fennmaradt az az 1626. szeptember 12-én Odera-Frankfurtból, a „virágzó brandenburgi akadémiáról” keltezett levél, melyben David Frölich új munkáját a város vezetésének védelmébe és párt-

⁵⁰ „Inchoavi KL Ai 36.” 1634. november 19.

⁵¹ „Inchoavi calendium ... Ai 37 p. Wratisl.” 1635. november 28.

⁵² „Incepi Progn. [átírva: KL] Ai 40.” 1638. október 17.

⁵³ 1625. május 25.

⁵⁴ 1627. április 28.

⁵⁵ 1628. február 19., február 26., március 4., augusztus 5.

⁵⁶ 1632. július 15.

⁵⁷ 1633. július 20., 1634. június 13., augusztus 30.

Loblusen Stad Lintzense geliebte Gattin, gemissem Leben,
 Und an dessen Opusculi Astrologici inscription videri ga-
 fallen fragen, auff das Ich mich solches Patrocinii und
 munificenti Zurschreiben, und dieselbe demstetzig bey irden,
 männiglichem offentlich zu rühmen habm, auch nicht
 angefangens, Undia Gratulatoria desto glücklicher, zu
 Nütz dessen Leben Vortand, contrahiren möge. Die
 soe auch Euer E. E. V. Wolken gemissem die
 Zeit meines Lebens auf demigen zu beschuldern, ein
 Ich z. phlegm, vellig, brant und gewicht. Geant
 Euer E. E. V. Wolken g. Ich dem graduuifon Desuz
 und sein, des Allmüthigen zum beserlichen freyheit
 gesundheit, langverweyrt fundlichen Regierung, und
 also glückseligen Zudehen und voregen V. Wolke, dass
 schon, aber nicht zu mildem gemissem beselle und recommen-
 dire Schreiben in Florentissa Marsimian Brandebur-
 gicorum Academia. Das 12 Sept. St. Jul. H. 1626
 E. E. V. Wolken gemissem
 Dito vellig und
 Beschlus David Frölichius
 Casarop. Sep. Pann. Astrolog.

fogásába ajánlotta. A levélben hivatkozott édesanyja bátyjára, a már öt évvel korábban elhunyt Michael Clementisre, aki jegyzőként, tanácsosként, országgyűlési követként és bíróként is fontos szerepet játszott a város életében: „... der sich also uns den gemeinen Nutzen des in seinen Notariat, Rats-, Richter- Amt und Legationibus verdienet hat, daß noch heute zu tage viel verständige Herzen nach Ihme seufzen und klagen.”⁵⁸ A lőcsei magisztrátustól kapott jutalomnak azonban a naplóban nincs nyoma: nyilvánvalóan a személyes kapcsolat vagy megfelelő közvetítő hiányában. Nem tudjuk kiolvasni a naplóból azt sem, hogy az 1628-as boroszlói naptárért Brandenburgi Katalin fejedelemasszony, az 1629-es kalendáriumért Johann Olmützer szepesi gróf vagy az ajánlásban szereplő szepesi városok fizettek volna a még külföldön tartózkodó, ill. éppen hazatérő szerzőnek.

Az 1630. évi boroszlói naptár címlapja a kolligátumból ki van tépve, így nem ismerjük, hogy kiadásához Frölich kinek az anyagi támogatását kívánta megszerezni: gyanítható azonban, hogy az eperjesi magisztrátus lehetett az ajánlás címzettje, mert a napló szerint a késmárki „astronomus practicus” 1629. december 2-án 12 rajnai forintot kapott tőlük. 1631-ben a selmecebányai tanács küldött 12 arany honoráriumot a szerzőnek.⁵⁹ 1632 nyarán ill. őszén, kissé megkésve fizettek az 1632. évi boroszlói naptár mecénásai: Georg Rüel besztercebányai orvos 2 aranyat, Georg Ulrich Reuter selmecebányai bíró nyolc rajnai forintot és Matthias Kayser ottani polgár 16 Rfl-ot.⁶⁰ 1633-ban Johann Christian, a sziléziai Brieg hercege ajándékozott 10 aranyat.⁶¹ Az 1634. évre szóló boroszlói negyedréti naptár mecénásai: Peter Zabler lőcsei lelkész, az öt szabad királyi város superintendense, Georg Judici eperjesi orvos és Johann Meleter iglói bányapolgár.⁶² Egyikőjük neve sem található a naplóban: vagy nem fizettek a szerzőnek honoráriumot, vagy Frölich elfelejtette ezt naplójába feljegyezni. 1635-ben Johann Lang lőcsei bíró, Tobias Gali volt késmárki tanácsos és Johann Horster rozsnyói tanácsos, mindhárman az 1635-ös naptár mecénásai, együttesen 11 rajnai forintot fizettek.⁶³ A késmárki tanácsosnak 1634. október 27-én a jegyző adta át a naptár példányát: „Dns Not. psentavit Tob. Galli KL meum.” A lőcsei bírónak Frölich famulusával küldette el a példányt: 1634. október 28: „Kal. Judici Leutschov. Joh. Lang psentavi p. famulum.” A harmadik címzett, Harster még a következő évben, április 11-én is fizetett két naptárpéldányért 3 Joachimust. Az 1636. évre kiadott boroszlói naptár ajánlásáért 1635. szeptember 6-án fizetett a kassai magisztrátus: ezt szintén nem Frölich naplójából, hanem a kassai tanácsülési jegyzőkönyvből tudjuk: „Davidi Frölich astrologo pro calen-

⁵⁸ Levoča, Mestský archív XX. 11. — HAIN GÁSPÁR LŐCSEI KRÓNIKÁJA. Kiad. BAL Jeromos, FÖRSTER Jenő és KAUFMANN Aurél. Lőcse 1910–1913. 139, 146, 147, 155, 375, 378.

⁵⁹ 1631. február 8.

⁶⁰ 1632. július 7., október 22.

⁶¹ 1633. május 23.

⁶² RMK III. 1499, A1b lev.

⁶³ 1634. november 5., 16. és 20. Harster neve mellett az összeg nem olvasható.

dariis civitati huic dedicatis obtulit honorarii loco ampl. senatus tallero 10.”⁶⁴ Az 1637-es boroszlói naptárát Frölich Hans Wolf Aichingernek ajánlotta,⁶⁵ az 1638. évre szólót pedig a poroszországi Thorn városa előljáróinak:⁶⁶ egyikőjük nevét sem találjuk meg Frölich naplójában. 1639. augusztus 24-én „Palatinus Lubormirski 40 Joachimos pro [...] mihi obtulit”: nagyon valószínű, hogy itt az 1639. évre szóló boroszlói negyedréti naptár mecénása, Stanislaw Lubormirski herceg, Lubo vára és a Lengyelországnak elzálogosított szepesi városok főkapitánya fizetett utólag egy nagyobb összeget. Ez a naptár ugyanis elől csonka, és így nem ismerjük az ajánlás címzettjét, a magyarországi naptárak viszont ebben az évben másnak voltak ajánlva. Végül az 1640. évre szóló boroszlói naptár mecénásai, Johann Puttenberger eperjesi bíró és Johann Lang kassai tanácsos által fizetett összegek szerepelnek a naplóban: 1639. augusztus 16: „Accepi ... a Jud. Epp. Puttenberger 4 Rhtl et 15 Rhtl Joh. Lang Caß ob dedic. Pastor. Germ.”

Frölich odera-frankfurti éve alatt számos alkalommal feljegyezte, hogy a posta valamilyen irányba (Boroszlóba vagy haza) elment, de naptárt ritkán említett az ilyen bejegyzések mellett, pl.: 1623. augusztus 7: „Tabell. cum Calend. in Boruss.” 1626-ban jegyezte fel először, hogy naptárt küldött haza, mégpedig kétféle naptárt: 1626. szeptember 23: „Calendaria in patriam misi”, december 1-jén pedig: „Calendaria minora in patriam misi.” (Ez utóbbi bejegyzés is megerősíti, hogy Frölich csak az 1627-es esztendőttől kezdve adott ki kétféle naptárát Boroszlóban.) 1627. november 29-én a wittenbergi diák Erdélybe írt: nagyon valószínű, hogy Brandenburgi Katalin fejedelemasszonynak, akihez a már említett 1628-as boroszlói negyedréti naptár ajánlását intézte.

Ugyanekkor, 1627 novemberében Kassán két Frölich-naptár jelent meg: egy magyar és egy német nyelvű 16° kalendárium: *O es vy kalendarivm Christvs Wrvnk születese vtán 1628. esztendőre...*⁶⁷ és *Der neue und alte Schreib Calender ... auf das Jahr nach Christi Geburt 1628* címmel.⁶⁸ 1629 szeptemberénél pedig (Frölich ekkor már egy éve otthon, Késmárkon élt), a naplóban a következő bejegyzés olvasható: „Tab. Eperies. et Cal. Cass. in Trans. missa.”⁶⁹ E mondat az alkalmazott rövidítések miatt nehezen értelmezhető: Frölich Eperjesre feltehetően boroszlói naptárt küldetett;⁷⁰ a továbbiakban pedig kassai kalendáriumot Erdélybe, vagy egy meg nem nevezett kalendáriumot Kassára és Erdélybe. A kérdés tisztázásához vizsgáljuk meg a Kassán kinyomtatott Frölich-naptárakat!

⁶⁴ RMK III. 1512, A1b lev. — KEMÉNY Lajos: *Kassa XVII. századbeli könyvnyomtatói.* = MKsz 1889. 232.

⁶⁵ RMK III. 1520, A1b lev.

⁶⁶ RMK III. 1538, A1b lev.

⁶⁷ RMNy 1390.

⁶⁸ RMNy 1388.

⁶⁹ 1629. szeptember 13.

⁷⁰ Vö. az 1630-as naptár feltételezhetően az eperjesi tanácshoz intézett ajánlásával.

Kassán az 1627. november 17-én összeült tanácsülés tárgyalta a városban nyomtatott naptárak ügyét. Daniel Schulcz városi nyomdász a magyar nyelvű Frölich-naptárt Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek ajánlotta, a német nyelvűt pedig Franz Traganer kassai kereskedőnek. A városi magisztrátus 100 Ft büntetéssel sújtotta a tipográfust, és a „privata personának”, vagyis Traganernek szóló ajánlást a kalendáriumból kivágatta.⁷¹ E német nyelvű naptárból azóta sem ismerünk példányt, a magyar viszont csonka példányban fennmaradt. A szokott helyen, a címlap verzón azonban nem tartalmazta az erdélyi fejedelemhez intézett ajánlást, csak a címlapon olvasható: „cum peculiari gratia et privilegio serenissimi principis Transsylvaniae”.⁷² A tanácsülési jegyzőkönyvek egyértelműen ajánlásokról szóltak. Mindenesetre a kassai nyomdász és nem a szerző ajánlása a naptárakban nagyon valószínűvé teszi, hogy a kiadás nem volt „legális”, hanem Frölich boroszlói kis naptárát utánnyomták, adaptálták Kassán, a német nyelvűt pedig magyar nyelvre fordították. A kassai magyar naptár címlapja kifejezetten erre utal: „... az braszlai kalendariumból magyarrá fordítottat és nyomtattatot.” Frölich naplójában sem 1627-ben, sem később nem olvashatjuk Daniel Schultznak, 1629-től özvegyének a nevét. Annak ellenére, hogy az 1630. évi kassai naptár létezését ismét megörökítették levéltári iratok, ugyanígy az 1632, 1634. és 1635. évi Kassán nyomtatott kalendáriumot is,⁷³ amelyekért az özvegy „könyvnyomtatóné” jutalmat várt a nemes tanácstól: a naptárak szerzőjét azonban az említett iratok nem jegyezték fel. Ha a késmárki tudós adta volna a kéziratot Kassára, alighanem ő kapta volna meg a jutalmat is a tanácstól, s talán nem olyan keveset, mint amennyit a kassai nyomdász özvegy szájalomból is kapott. Az 1628 utáni évekből egyedül az 1631. évről szóló kassai magyar naptár maradt fenn, ennek szerzője azonban nem David Frölich, hanem David Herlicius volt.⁷⁴ Tehát éppen Frölich külföldi tanulmányai idején nyomtattak Kassán tőle naptárat, itthon tartózkodása idején viszont egyáltalán nincs erre adat.

⁷¹ KEMÉNY: *i. m.* 231.

⁷² Az OSZK példánya, RMK I. 569b jelzeten. Vö. RMNy 1390. Lehetséges, hogy Schultznak az ötletet a fejedelmi személyhez való fordulásához Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin előző évben, 1626. március 2-án Kassán tartott menyegzője adta. Vö. RMNy 1359.

⁷³ „1629. 13. Decembris: Daniel Scholczin supplicál, hogy az kalendariuméért adnának valamit. Deliberatum: 3 cub. gabonát adnak.” – 1632: „1632. 18. Martii. Scholcz Dánielné supplicál, hogy az nemes tanácsnak adott calendariumokért adnának valamit. Deliberatum: Adnak talleros 3.” – Az 1634. február 9-én kelt bejegyzés feltételezhetően 1634. évi naptárra vonatkozik. – 1635: „1634. 14. Decembris. Az compactorné 12 új kalendáriumokkal ajándékozta meg az nemes tanácsot. De.: Adat az nemes tanács honorario talleros 2.” Valószínűleg az 1635. március 15-i bejegyzés is még ezekre a kalendáriumokra vonatkozott. KEMÉNY: *i. m.* 231–232.

⁷⁴ RMNy 1475.

Frölich magyarországi kiadványai 1630-tól 1633-ig: Lőcse

„Peregrinatio est vita hominis”: vallotta az emberi életről a másoknál jóval hosszabb időt külföldön töltött peregrinus, a későbbi részletes utazási kézikönyv szerzője.⁷⁵ 33 éves volt, amikor megállapodott otthon. 1628 októberében még egyszer elutazott Boroszlóba, Neissenben hallotta a jezsuitákat prédikálni,⁷⁶ s végül 1628. november 29-én könyvekkel megrakodva indult ismét haza: „Wratislavia discessi in Patriam una cum me[...] supellectile libraria.”⁷⁷ 1630 nyarán majdnem három hónapig tartó utat tett az Erdélyi fejedelemségben. Az út egyes állomásait utóbb feljegyezte naplójába: Debrecen és Várad felől közelítve meg úticélját, május végén jutott a fejedelmi székhely Gyulafehérvárra, majd Fogarasra, júniusban fordult meg a nagyobb szász városok közül Brassóban, Segesváron és Medgyesen, azután újra Gyulafehérváron időzött, végül Szebenben és Kolozsvárott. 1630. július 13-ára ért haza a Várad–Debrecen–Tokaj–Szepsi útvonalon.⁷⁸ Erdélyi úti élményeiről fél év múlva itineráriumot írt: 1631. január 7: „*Itinerarium compositionem bene cum Deo inchoavi*” – s mint ismert, tapasztalatait beledolgozta későbbi földrajzi műveibe, a *Medulla geographiae practicae* című földrajzkönyvbe és a *Bibliotheca seu cynosura peregrinantium*,⁷⁹ amely a *Medulla* teljes anyagát tartalmazza. A gyulafehérvári akadémia Herborból frissen meghívott tanárával, Johann Heinrich Alsteddel kötött szívélyes ismeretsége ösztönzően hatott fent elmített műveire is. Nevezetes ebből a szempontból a *Medulla* ajánlásának meleg szavai Alstedről.⁸⁰ Az igen sokoldalú tudású német professzort a csillagászati irodalom művelői között is számon tartják *Philosophia* című művének terjedelmes, szinte önálló könyvet kitevő asztronómia-fejezete miatt.⁸¹ A *Thesaurus chronologiae* című közkedvelt, sok kiadást megért Alsted-mű már 1626-ban Frölich tulajdonában volt,⁸² s boroszlói

⁷⁵ Idézi KOVÁCS Sándor Iván: *Szepsi Csombor Márton összes művei*. Sajtó alá rend. KOVÁCS Sándor Iván – KULCSÁR Péter. Bp. 1968. 13–14.

⁷⁶ 1628. október 18., 29.

⁷⁷ Frölich még a következő év nyarán is fizetett a könyvekért Baumannak: az 1629. július 31-én kelt naplóbejegyzés: „2 1/2 imp. Baumanó misi in ratione” valószínűleg könyvvásárláshoz kapcsolódik.

⁷⁸ Onnan tudhatjuk, hogy utólagosak a városnév-beírások, mert a naptártáblákban az egyes napok mellett máskor megtalálható időjárásra vonatkozó bejegyzések, javítások éppen ezekben a hónapokban hiányoznak. – Erdélyben Frölich nem az általunk ismertett naplót, hanem a már német földön is használt utazási albumát, *Stambuch*-ját vitte magával, amely REUSNER: *Icones* című művének baseli 1589-es kiadásához volt kötve. Vö. KOVÁCS Sándor Iván: *Pannóniából Európába*. Tanulmányok a régi magyar irodalomról. Bp. 1975. 51.

⁷⁹ RMK II. 536, RMK III. 1628.

⁸⁰ Magyarra fordította KULCSÁR Péter, megjelent a *Magyar utazási irodalom 15–18. század* című kötetben, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, jegyz. MONOK István. Bp. 1990. 39–54.

⁸¹ ZINNER: *i. m.* 395.

⁸² 1626. szeptember 22.

naptáraiban is többször hivatkozott rá,⁸³ ugyanígy Alsted *Summa casus conscientiae* című művére is.⁸⁴ David Frölich naplójában több alkalommal olvashatjuk a gyulafehérvári akadémia tanárának nevét.⁸⁵

Frölich önálló asztronómiai, földrajzi, történelmi munkáinak kidolgozása a hazatérés után még hosszabb időt vett igénybe: csak egy–másfél évtized múlva jelentek meg e művek itthon vagy külföldön nyomtatásban. Az 1632-ben Lőcsén kiadott csillagászati értekezés, az *Anatome revolutionis mundanae* feltételezésünk szerint nem önállóan jelent meg, hanem Frölich latin naptárának részeként. Az itthon kiadott latin nyelvű naptárakat tudományos színvonal tekintetében nem, csak a kiadvány célja és viszonylag szűkre szabott terjedelme miatt tudjuk elválasztani többi tudományos művétől. Nagy a jelentősége annak, hogy éppen egy tudományosan magas színvonalra törekvő polihisztor kezdte meg Magyarországon az igényes latin naptárak rendszeres kiadását; még akkor is, ha nem ezekkel, hanem kisebb, a kiadók és a vásárlóközönség által inkább igényelt, de kevésbé színvonalas naptárival szerzett magának uralkodó helyet a magyarországi naptárkiadásban. Ennek a folyamatnak egyes részleteit világítják meg a naplóbejegyzések.

David Frölich 1629. február 1-jén jegyezte be naplójába: „Dns Judex Paul Windisch Leuch. 4 Aureos totidem Joach.” Windisch Lőcse város jelentős személyisége volt, Bethlen Gábor 1621-es kassai országgyűlésének résztvevője; 1623-ban, majd 1628-ban és 1629-ben választották Lőcsén bírónak.⁸⁶ A négy arany és ugyanannyi Joachimus támogatásról szóló bejegyzés azért érdekes számunkra, mert feltételezhetjük, hogy a késmárki tudós 1629. február 1-jén megfordult Lőcsén, s talán ekkor tárgyalt Lorenz Brewer lőcsei nyomdással egy hazai naptárkiadásról. Március 24-én már elkészült a prognosztikonnal: „Prog. Quadrans absolutus.”⁸⁷ Június végén, 27–29. között ismét Lőcsén járt: 1629. június 27: „Leutsch. pfectus”, 29-én pedig: „Leutsch. redii”. Ekkor már a kész példányokat kaphatta meg. Ez az 1630. évre szóló „Cal. Lat.” az első Lőcsén megjelent latin nyelvű negyedréti naptár, és nem az 1633. évi, amelyik példányban is fennmaradt.⁸⁸ A naptárat a szerző a Szepességben kiemelkedő jelentőségű Máriaassy-család egy tagjának, feltehetően a szepesi alispán Máriaassy Ferencnek ajánlotta.⁸⁹ A mecénást a napló 1630. január 27-én nevezte meg: „Grosi Dni Mariasii p. Cal. Lat. Honorarii loco obtulit 24[...] Joach.

⁸³ „Cl. dn. Alstedius fautor et amicus meus observandus verstehet in seiner Chronologi...”: RMK III. 1475, A3a, B4b levelek.

⁸⁴ Annak a kérdésnek a kifejtésénél, hogy a negyedik napon teremtett csillagok után Isten létrehozhat-e újabb csillagot? Frölich Alsteddel egyetértve igenlő választ adott a kérdésre. RMK III. 1510, A2b lev.

⁸⁵ Alstednek írott levelek pl: 1634. július 3., 1638. április 14. stb.

⁸⁶ HAIN *i. m.* 157–158, 166, 185–186. stb.

⁸⁷ Egy negyedréti prognosztikonról volt tehát szó, és nem a boroszlói sorozatról, hiszen azokat már korábban összeállította és elküldte Baumann-nak. 1629-ben nincs is nyoma annak, hogy Frölich Boroszlóba írt volna.

⁸⁸ RMNy 1550.

⁸⁹ NAGY Iván: *Magyarország családai ...* I–XII. Pest, 1857–1868. – VII. 308.

fac. 44 fl. 10 gr.” Frölichnek rokona élt a Máriássy-birtok Márkusfalván,⁹⁰ talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a szerző Máriássyhoz forduljon támogatásért. Frölich elégedett lehetett a bőkezű „honoráriummal”, mindamelllett nem lehetett véletlen, hogy 1629. december 20-án bejegyezte naplójába a Lócsén tartandó megyegyűlés dátumát: vélhetően újabb pártfogókat keresett magának. – A hazai negyedret naptárkiadás tehát a boroszlóitól eltérően nem német, hanem latin nyelven jelent meg, csak a művelt, literátus közönség számára. Ennek az 1629 nyarán megjelent, 1630. évre szóló lőcsei naptárnak az alapján pontosabban értelmezhetjük a már Kassánál említett 1629. szeptember 13-án kelt bejegyzést („Tab. Eperies. et Cal. Cass. in Trans. missa.”) A „Cal.” a lőcsei latin kalendáriummal azonosítható, ezt küldhette a szerző Kassára és Erdélybe.

1630-ban Frölich csak július közepén tért vissza erdélyi útjáról, így csak ezután állította össze latin naptárát. Az öt levélpár és egy levél terjedelmű kézirat augusztus 20-án készült el: „Cal. et Prog. Pyrl. absol. 5 1/2 Duernorum.”⁹¹ Valószínűleg ezt az 1631. évre szóló lőcsei latin naptárát küldte el 1630. október 22-én a Trencsén megyei birtokos család egy tagjának: „Abiit Tabellarius ad Dn. Ostroz.” Ostrosith személyében a kiadvány mecénását sejtjük: Az Ostrosith-családból a legkiemelkedőbb személy ekkor Ostrosith István volt, 1622–1624 között II. Ferdinánd király békebiztososa a Bethlen Gáborral megkötött béke végrehajtására,⁹² aki éppen ebben az esztendőben, 1630-ban járt követségben a lengyel királynál Lubló visszaszerzése érdekében. Felesége Thököly István húga, Anna volt; így Ostrosith bizonyára többször időzött a késmárki Thököly-udvarban.⁹³

Az 1631-es esztendő volt az első, amikor Frölich naplójában név szerint említette a lőcsei nyomdászt: 1631. március 9: „Dnas medias vini offerri curavi psente Breüero.” Ebben az évben tavasztól nyár derekáig a késmárki „astronomus practicus” nagy munkában volt: július 26-án ugyanis a következőket írta naplójába: „Absolvi prospera. Deo Calend. ad Hungariam directa ...fana in septimanas totas 20 in iis laborandis.” 1631 augusztusában személyesen ment Lócsére a kalendárium kész példányaiért: augusztus 25. áthúzva: „Leutsch. pf”, majd augusztus 21.; ez volt a helyes dátum, amelyet nyilván utólag írt be a naplóba: „fui Leutschoviae”. A húsz hétig tartó nagy munka igazából csak akkor érthető, ha ennek a Magyarországra összeállított kalendáriumnak része volt az *Anatome revolutionis mundanae* című, önálló címlappal ellátott csillagászati értekezés, amelyet tudománytörténetileg jelentős műként tart számon a szakirodalom.⁹⁴ A következő érvek szólnak a feltételezés mellett: Az *Anatome* úgy kezdődik, mint a szokásos prognosztikonok:

⁹⁰ 1629. május 5: „Dnus Affinis Marcivillanus p. Caesarepoli fuit.”

⁹¹ „Pyrl”: a prognosztikon Pyrlaeus mintájára készülhetett. Christian Pyrlaeus evangélikus lelkész az 1610-es évektől Halléban jelentette meg negyedret, német nyelvű naptárait. Vö. ZINNER: *i. m.* 60, 348, 357. stb.

⁹² HAIN: *i. m.* 159, 167, 183.

⁹³ Ostrosithról NAGY Iván: *i. m.* VII. 301–302. és RMK II. 796.

⁹⁴ ZEMPLÉN: *i. m.* 130–137.

az évszakok jellemzésével. Frölich azonban igen hamar áttért benne az emberiség történetének asztrológiai szempontú taglalására, az égi jegyek változásának és a földi történelemnek nagy vonalakban megrajzolt összefüggéseire. A kiadvány leglényegesebb és leghosszabb részében Frölich a Föld forgásának tanát ismertette és cáfolta az ellenkező véleményeket. Az *Anatome* 1631-es és nem 1632-es kinyomtatása mellett szól, hogy szövegében, az évszakok jellemzésénél előfordul az „annum instantem 1632”, a közelgő 1632-es év kifejezés.⁹⁵ Az értekezésnek önálló mecénása nem volt. Jelöletlen címlapjától eltekintve az E-től H-ig terjedő ívekre lett nyomtatva: ilyen volt Frölich latin naptársorozatának a beosztása is: a naptártáblák három teljes ($A^4 B^4 C^4$) és egy fél ívet (D^2) tettek ki, ezután következett E ívjelzéssel a prognosztikon vagy egyéb szöveges rész. Frölich sem említette e művet külön naplójában. Megtudjuk viszont, hogy ki volt a latin nyelvű naptár mecénása. Fél évvel a kiadvány megjelenése után, 1632. február 23-án a szerző személyesen járt a Széchy-birtokok központjának számító Murány várában. „Fui in arce Murany ubi György Dn. Jakofi dedicato Lat. Kl. et illusztr. Zeziana mihi obtul. ...” – az összeg a sűrűn beírt kétféle szöveg, a sorok összeérése miatt kétféleképpen olvasható: a támogatás vagy 6+2+4 fl, vagy 4 fl volt, de a nagyobb összeg sokkal valószínűbb. Jákóffy György tehát az 1632. évi latin naptárért és annak külön kiemelt illusztrációjáért fizetett a szerzőnek talán 12 forintot. Ezt azonban nem saját személyében, hanem özvegy Széchy Györgyné Homonnai Drugeth Mária nevében tette: Jákóffy az ő murányi jószágkormányzója, más források szerint a vár kapitánya volt. Az „illustratio Zeziana” említése vezetett minket erre a következtetésre: ez nem lehetett más, mint a sasos-koronás Széchy-címer, valószínűleg fába metszve. Jákóffy György nem lehetett mecénása olyan könyvnek, amelyet özvegy Széchné címe díszített. Széchy György „meghagyatott özvegye” viszont férjének erőszakos halála, 1625 óta egyedül rendelkezett a hatalmas vagyon felett, s iskolára, egyházra, diákok külföldi taníttatására, később könyvkiadásra bőven áldozott.⁹⁶ Ő volt tehát a kiadvány mecénása. A családi címer a D3 levélen lehetett, a D2 levélig tartó naptár után, míg a megmaradt résznek, az *Anatoménak* a címlapja a D4 levélre lett nyomtatva.

David Frölich törekedett arra, hogy a jelentős asztrológiai értekezést tartalmazó 1632. évi latin naptárát külföldön is terjessze. 1632. január 13-án Heidelbergbe küldött belőle példányt. Április 22-én a lőcsei jegyző (aki Christoph Teuffellel azonosítható)⁹⁷ Bécsbe ment, és magával vitte Frölich kalendáriumait is: „Notar. Leutsch. Viennam pfectus meae Calendaria secum su[...].” Bizonyára köztük volt ez a fontos kiadvány is. A szerző talán a Poroszországba tartó Daniel Cramert is

⁹⁵ RMNy 1549, E1a lev.

⁹⁶ Széchy Györgyné Homonnai Drugeth Máriaéről a legrészletesebben: ACSÁDY Ignác: *A Széchyek Murányban. II, III, IV.* = Századok 1885, 116–122, 212–222, 306–315. Kultúrapártoló tevékenységéről főleg a 123–124. lapokon, Jákóffyról a 216. lapon.

⁹⁷ Lőcsei tanácsos, 1621–1649 között Lőcse város jegyzője. HAIN *i. m.* 157, 188, 192, 380. stb.

Tag & Anbruch		Kalender	Monat	Text
Römischer Kalender.				Der April / sonst der ander Frühlingsmonat / Ostermonat / Kalbermonat / oder Kühenmonat genant / hat XXX. Tage.
1	1	Kalend. April.	1	primam Aratic instibula
3	8	4. Non. Aprilis	2	
3	8	3. Non. Aprilis.	3	
*	*	* * *	*	
3	8	Prid. Non. Apr.	4	Med umi magis milt
3	9	Non. Apr.	5	Affinis mag Laur der Drembrunner Rostas morantitate exi
3	9	8. Id. Apr.	6	ob vltim pulmans & bep. seq. he sepultu est
3	9	7. Id. Apr.	7	
3	9	6. Id. Apr.	8	
3	9	5. Id. Apr.	9	
3	9	4. Id. Apr.	10	
*	*	* * *	*	
3	9	3. Id. Apr.	11	Med umi zu d
2	9	Prid. Idus Apr.	12	13 zu d
2	9	Idib. Aprilis.	13	zagegy fustide L Bper g solvilibus Hana plant und
2	9	18. Kal. Maij.	14	calde reum
2	9	17. Kal. Maij.	15	Fri in Comuio ap Tol lib
2	9	16. Kal. Maij.	16	Carra grauis
2	9	15. Kal. Maij.	17	primam Aratic et corufas vesper von Dunder g
*	*	* * *	*	
2	9	14. Kalen. Maij.	18	primis
2	9	13. Kalen. Maij.	19	Med vini zu d
2	9	12. Kalen. Maij.	20	Trema in Phil insonis
2	9	11. Kalen. Maij.	21	
2	9	10. Kalen. Maij.	22	Notary Leuffis Uenna pfecto mag. Calendana sein fuit
2	9	9. Kalend. Maij.	23	Das Prax - Bm st alut
2	9	8. Kalend. Maij.	24	
*	*	* * *	*	
2	10	7. Kalend. Maij.	25	Pro Avena hader agr cafer mat te
2	10	6. Kalend. Maij.	26	
2	10	5. Kalend. Maij.	27	Med vini
2	10	4. Kalend. Maij.	28	
2	10	3. Kalend. Maij.	29	
2	10	Prid. Kai. Maij	30	Magis obulit W beta lym - Kalendana ein Kreuz g

Boranez, das ist ein Boran oder Lamb genant / zu wachsen plegt / Kompt etwa in die Höhe eines Schuchs / und ist an 4. Füßten / Klauen / Ohren vnd gangem Kopff / allein die Hörner a: pger om men / ein Lamb gewaltig gleich vnd sehr ehlich. Hat an statt der Hörner besondere Saar, so wie ein Horn formires / ist mit einem dünnen vnd zarten Häutlein überzogen / welches die Trawohrheit stat der Hauben vnd Hemde gebrauchet: Das inwendige Mauch oder safft ist dem Brebes fast ähnlich / vnd gibt an allen Orthen / da es etwan verwundet wird / Blut von sich. Hat einen ober auß s:ffen Geschmack / vnd eine solche lauge Wurz: / die auß der Erden heraus geraufft / einem et wan bis an den Gürtel gelanget / bleibet so lange frisch / bis es die andern Kräuter vmb sich hat / gleich wie ein Lämlein / so auß einer gülden Weyde verhaeret. So bald aber die Kräuter herumb vnd doren / oder an s:ge: pffet vnd gegraben werden / wird es gleich falls auch a: sick / vnd triff: be

Egy jól olvasható lap Frölich naplójából: az 1632 április havi bejegyzések

azért jegyezte be naplójába április 23-án („Dan. Cramer in Borussiam abiit”), mert példányok eljuttatását bízta rá?

Az 1631. évnek ez a mű volt a nagy teljesítménye; úgy tűnik azonban, hogy szerzője az 1632. esztendőre már kis naptárakat is megjelentetett Lőcsén. A nehézséget számunkra az okozza, hogy maga a kalendárium nincs pontosan megnevezve a naplóban, csak az egyes támogatók személye. A támogatók számából azonban feltétlenül több kiadvány adódik, nemcsak az egy latin nyelvű naptár. (Az 1632. évi boroszlói naptárakat Frölich selmecbányai polgároknak, ill. Horler iglói lelkésznek ajánlotta.) 1631. szeptember 21-én Frölich feljegyezte a naplóba: „Strasensis Cal. ... trad. p. Doct.,” vagyis a strázsai úrnak szánt kalendáriumot átadta a doktor-nak: valószínűleg Christian Augustini ab Hortis késmárki orvosnak.⁹⁸ Lehetne itt a latin naptárról szó, de 1632. január 7-nél már ezt olvashatjuk: „Strasensis Dnus 5 aureos honorarii loco obtulit.” A „honorarium” szóval a szerző általában az ajánlásért kapott jutalmat jelölte, jelen esetben a szepességi Strázsza birtokosától, azaz Horváth Stansith Boldizsártól⁹⁹ kapott honoráriumot. 1632. január 20-án Frölich az Újfalussyaktól kapott 10 rajnai forintot kifejezetten egy naptár dedikációjáért: „a Grosis Uyfalusis 10 Imp. accipi noe dedic. Klarii.” Az Újfalussy Péchy család Sáros vármegye egyik jelentős családja volt; legkiemelkedőbb tagja ekkor Újfalussy Péchy Zsigmond művelt birtokos, aki külföldi egyetemeken végzett és a Szepesi Kamara tanácsosa volt.¹⁰⁰ A mecénásra vonatkozó adatokat összefüggésbe hozhatjuk azzal, hogy az 1632-re szóló lőcsei tizenhatodréti magyar naptár töredéke fennmaradt: makulatúra papíron nagyon halványan a naptártáblák július második felétől és a vásárjegyzék egy része látható.¹⁰¹ Címlap és további részletek hiányában nem lehet bizonyítani, hogy ennek szerzője valóban David Frölich volt. A két újabb mecénás az 1632. évre szóló kiadványoknál azonban valószínűvé teszi, hogy a lőcsei német és magyar kis naptár már erre az évre megjelent: a kis naptáraknak ugyan-

⁹⁸ MELZER: *i. m.* 21.: Christian Augustini 1621-től volt Késmárkon orvos; II. Ferdinánd udvari orvosa, 1631-ben megkapta a magyar nemességet és az „ab Hortis” nevet. Frölich később is említette naplójában. Lehetséges, hogy az ő révén került a boroszlói naptárakat tartalmazó kolligátum-kötet később a Dobai Székely-család birtokába: felesége ugyanis Dobai Székely Zsuzsanna volt. Itt jegyezzük meg, hogy az Augustini-család egy leszármazottja, Samuel Augustini ab Hortis 1782-ben még használta és bőven idézte Frölichnek „Chronicon Hungarico-Szepusiense” című, azóta elveszett kéziratos művét. V. ö. Gréb Gyula: A szepesi hunok. = Közlemények Szepes vármegye múltjából V. 1913, 74.

⁹⁹ Horváth Stansith Boldizsár 1622–1623-ban Szepes vármegye alispánja volt. Nagy Iván *i. m.* V. 146, 148.

¹⁰⁰ NAGY Iván szerint Lőcsén halt meg 1631. (?) június 29-én, ott is temették el: az évszám azonban a sírfeliraton olvashatatlan volt, s Nagy Iván csak találmónra tette 1631-re, *i. m.* IX. 185.

¹⁰¹ A makulatúra papíron halványan látszik a naptár, s ugyanezre a papírra nyomtatták – takarékosan – a „Clitophon és Leucippe” című história K ívének próbanyomatát. Vö. PAVERCSEK Ilona: *Néhány impresszum nélküli lőcsei nyomtatvány megjelenési idejének meghatározása.* = MKsz 1978, 360.

is egy-egy mecénásuk volt. (Az első lőcsei német naptár 1635-ből, az első magyar 1636-ból maradt csak fenn példányban.)¹⁰²

Az 1633. évre kiadott lőcsei naptárakról jóval pontosabb adatok találhatóak a naplóban. A kéziratokat Frölich 1632 nyár elején adta nyomdába; június 17-én a német, egy héttel később pedig a „kis naptár”, a magyar naptárnak a kéziratát. A német almanachból kapott legkorábban szerzői példányokat, mert augusztus 5-én Frölich már küldött belőle a leibici papnak: „obtuli Dn. Past. Leib. p. Comp. Kl. min. Sep. Germ.” A „Kl. min.” itt már nem a boroszlói kis naptárat jelentette, hanem „K. min. Sep. Germ.”, Szepességre kiadott, tehát a lőcsei német nyelvű kalendárium volt, amelyet már bekötte küldött el a szerző. (Frölich – noha nevéhez mindig a késmárki jelzőt tette hozzá, valójában Leibicen, a Lengyelországnak elzálogosított 13 szepesi város egyikében született, amely földrajzilag nagyon közel volt Késmárkhoz: apja ugyanis késmárki rektorsága előtt a leibici iskolát vezette a 16. század utolsó évtizedében.)¹⁰³ Leibicen 1598 óta az idősebb Joannes Serpilius szolgált evangélikus lelkészként, a késmárki evangélikus papnak már 70 évesnél is idősebb édesapja, aki 1616–1619 és 1628–1630 között a szepesi 24 királyi városi evangélikus egyházmegye esperese is volt;¹⁰⁴ 1635-ben viszont „kálvinizmus” gyanúja miatt evangélikus lelkészársai lemondatták.¹⁰⁵ Bizonyos, hogy Frölich neki ajánlotta az 1633. évi lőcsei német naptárt, mert 1632. december 15-én ezt jegyezte fel Serpiliusról: „A Dne Past. Leib. 7 Imp. noe inscript. K. Sep. ...” A magyar és a latin naptárakból Frölich később, szeptember 27-én kapott szerzői példányokat: „17 Exemplaria Hung. Cal. et 2 Lat. accipi a L. B.” A latin naptár példányban is fennmaradt, ajánlásának dátuma 1632. augusztus 31.: ez a kézirat befejezésének vagy nyomdába adásának a dátuma lehetett.

Két héttel később, 1632. október 13-án Frölich példányokkal megrakodva útnak indult a bányavárosokba: támogatók megnyerése és művének árusítása lehetett a célja. Útba ejthette Liptó vármegye székhelyét, Liptószentmiklóst vagy még Kispalugyát is, s ekkor adhatta át az 1633. évi latin naptárat mecénásainak, Szentiványi Mihály és Menyhért liptói alispánoknak és Palugyai Ferencnek, a likavkai vár prefektusának. Indulása után két nappal jegyezte be naplójába a támogatók adományát: „Dni vicecom. Melch. Sentivani 5 Imp. Michael Sentiv. [...] Paludiai 2 Imp. p. inscript. Lat. Cal. obt.” (A mecénások közül egyedül Szmrecsányi Péter nevét nem találjuk a naplófeljegyzésekben.) Frölich október 17-én érkezett meg Besztercebányára, két nappal később Selmecebányára. Október 21-én Görgyeytől kapott 5 rajnai forintot: „Mgfs Gersei 5 Imp.”, egy napra rá a selmecebányai bírótól, Georg Ulrich Reutertől 8 rajnai forintot, Matthias Kaysertől 16 rajnai forintot: ők még

¹⁰² RMNy 1596, 1623.

¹⁰³ LIPTÁK: *i. m.* 42., Slovenský biografický slovník II. 132.

¹⁰⁴ JÖCHER: *i. m.* IV. köt. 522–523. has, ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. bőv. kiad. Bp. 1977. 595.

¹⁰⁵ PIRHALLA Márton: *A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig*. Lőcse, 1899. 425.

az 1632. évi boroszlói naptár igen-igen későn fizető mecénásai voltak, akiktől úgy látszik, csak egy év elteltével és személyesen lehetett „behajtani” a jutalmat. Talán a nemfizető mecénások által keltett bizonytalan érzésekhez kapcsolhatók Johann Serpilius késmárki lelkésznek az *Anatome* elé írt, s a tudós Frölichhez intézett sorai?

„Scribere difficile est Fastos si praemia desint:
Calculus at circa praemia sponte fluit.
Huncne times Vulgi morem, doctissime Froelich,
Scribendi a studio forte remissa manus?
Sume animos! Vulgus quod non agnoscit agreste,
Clarorum agnoscet docta corona Virum...”¹⁰⁶

Selmecbányáról Frölich Körmöcbányára ment (október 25–29.), majd Besztercebányán időzött (november 2-ig). November 7-én tért haza, s ezt jegyezte fel naplójába. „Domum redio ex Peregrinatione monta[...] civitatis: ex qua mecum tuli 51 ... a Patronis Germ. Calend. Ai 32 et hic 33 Compactum meum acceptos ad h... usque tum a Kl. Jan. 245 fl 28 d.” Úgy tűnik tehát, hogy a szerző az 1632. évi boroszlói negyedréti naptáráért 51 forintot, az 1633-as lőcsei latin naptáráért 245 forint 28 dénárnyi összeget hozott haza a három hetes útról. A naptárak bekötéséért utólag, 1632. december 11-én fizetett Lorenz Brewernek 15 forintot; az összegből – mint azt az alábbiakban látni fogjuk – kiszámítható, hogy Frölich 25 db díszesen bekötött negyedréti naptárat vitt magával az útra. Az 1633. évre szóló magyar naptár honoráriumát Frölich 1633. január 12-én kapta meg: „Dnus Spectab. Palauzensis 10 Imp. p. Cal. Hung. obt.” A mecénás valószínűleg a Palugyai lipói birtokos-család egyik tagja lehetett (talán ugyanaz, talán más, mint a latin naptár támogatója). Noha a napló nem árulja el, hogy ezért az összegért naptárakat vásároltak vagy a kiadvány megjelenését támogatták, a 10 rajnai forintnyi (= 18 magyar forint) összeg mégis inkább a mecénásság mellett szól. A patrónusok közül legkésőbb az 1633. évre szóló latin naptár legmagasabb rangú mecénása fizetett a szerzőnek: Illésházy Gáspár trencsényi főispán 1633. április 2-án tíz rajnai forintot.¹⁰⁷

Az 1631–1632. évhez kapcsolhatók azok a különböző könyvkiadásra, könyvkötésre ill. vásárlásra vonatkozó bejegyzések, amelyekkel Frölich az 1631. évi boroszlói naptár üres hátlapját írta tele. Az első feljegyzés a lap bal felső részén olvasható, bár a betűk fele le lett vágva: „L. B. imp.”, teljesen jól olvasható:

„Hung.
Germ.

Lat.” – tehát Lorenz Brewer nyomtat magyar, német, latin naptárt. Valószínű, hogy ez a bejegyzés az 1632. évre szóló kalendáriumok nyomtatására vonatkozik. A

¹⁰⁶ RMNy 1549, címlap verzón.

¹⁰⁷ 1632. október 15., ill. 1633. április 2.: „Illustriss. Illyeschazi me 10 Rfl donavit noe Lat. [...]”

mellette lévő felsorolás inkább könyvkötésről szóló feljegyzés: Frölich saját maga is árusíthatta naptárait, egyeseket díszesebb kötésben.

„...censegit 2 Hung
1 Germ maj.
3 Hankii
4 Latina
2 Kleine”.

A „Germ. maj.” és a „Hankii”, mint már láttuk, a boroszlói naptárak, a latin, a magyar és a „Kleine”, azaz a kis német pedig lőcsei kiadás. Ezután következett az elszámolás Lorenz Brewerral mint könyvkötővel az 1631. évi késmárki Luca napi vásárkor: „In nundinis Luciae ratione institui cum compactor Cal cum L Brev ubi mihi minora Cal compacturos ex contracto remisit pcensens major.tus singulis 36 gr postulavit, ego hoc pretio contentus, aureum in ratione dedi ut ita ipsi adhuc obliget 2 fl 8 d.” A latin naptár bekötése tehát egyenként 36 groschenbe került, amiért Frölich egy aranyat fizetve is még 2 fl 8 dénárral tartozott. Ezután következik egy félig német nyelvű feljegyzés, amely 1632. április 13-ához kapcsolható:

„Darauf hatt Lorentz Brewer meine Deutsche Vngerische V. Lateinische Ca-
lendaria Ao. 33 empfangen quibus mihi ordinarios Imp. ... debet [olvashatatlan
összeg, a jól olvasható beszűrés fölötté: 5 fl 40 den]. Ego aut. 13 fl ipsi obliget
Caa Nonum Biblicor. darauf curavi ipsi Libros afferui Vratislavia
7 Kleine Catechismos 72
8 Bucolica
3 gebet Bücher in 8 1 fl 44 den
12 Leipz. Bibel”.

Ekkor állapodtak meg tehát az 1633. évi lőcsei naptárak kinyomtatásáról: az „empfangen” itt csak elvi megállapodást jelenthet, hiszen magukat a kéziratokat, mint láttuk, 1632 nyarán adta át a szerző a nyomdásznak. (Júniusban a német és a magyar, augusztusban a latin naptár kéziratát.) Ezekért a kéziratokért a megállapodás szerint 5 fl 40 dénár járt. Frölich 1632. április 13-án kapott Brewertől 13 forintot: ezért a 13 Ft-ért és a naptár-kéziratokért neki járó 5 Ft 40 dénárért boroszlói könyvek meghozatását rendelte meg Lorenz Brewertől. Az 1632. szeptember 28-án átvett kész példányoknál is hivatkozott Frölich a lőcsei nyomdással kötött írásos megállapodásra: „17 Exemplaria Hung. Cal. et 2 Lat. accepi a L. B. Rubricam co[ntra]xi.” A nyomdász által fizetett szerzői honoráriumot tehát ennyi szerzői példány egészítette ki.

A lőcsei nyomdász – testvére, Bruno Brewer nyomdokain haladva – könyvkereskedőként is tevékenykedett, számos alkalommal fizetett harmincadot külföldről behozott könyvekért. Lorenz Brewer Frölich megrendelése után két és fél hónappal tett könyvkereskedői beszerző utat: július 2-án 110 Ft, július 16-án pedig 70 Ft ér-

tékú könyvet számoltak el neki a harmincadon.¹⁰⁸ A 7–8–12 példányos megrendelés arról tanúskodik, hogy Frölich nemcsak naptárait árusította, hanem a késmárki iskolának vagy városra, esetleg más egyházközségek számára is szerzett be könyveket.¹⁰⁹ (A katekizmust a gimnáziumok alsóbb osztályaiban, Vergilius *Bucolicáját* a felsőbb osztályokban használták.) A naptár hátlapján, a már említett rendelés végén, külön sorban egy újabb könyvcím olvasható: „L Brewer censegit dni Alst sum. bon. Hung. restavit 1 1/2 fl.”. Frölich tehát egy 1630-as lőcsei kiadványt, a Szenci Molnár Albert fordította *De summo bono, A legfőbb jóról* című könyvet vette meg a lőcsei nyomdásztól.¹¹⁰ A naplóban ez a vásárlás 1632. szeptember 11-nél található: a késmárki tudós ekkor vett egy *Summum bonumot*, 1 Ft-ot fizetett érte Brewer inasának, és így maradt még 1 1/2 Ft tartozása. A magyar nyelvű könyvet tehát Alstednek küldte el Gyulafehérvárra. (A hátlapon olvasható „Summum bonum”-bejegyzés tehát csak 1632 szeptemberében vagy utána íródhatott.) Ezután Frölich a naptár hátlapján a tartozás teljes kiegyenlítését is említette: „Solvi Dno Lorenz Breweri in totum.”

Frölich hazai naptárkiadásainak hatóköre a kis naptára révén, melyekkel nagyobb közönséget érhetett el, jelentősen kibővült: nem éreketlen ezért tudnunk, hogyan fogadták kalendariográfusi tevékenységét környezetének tekintélyes egyházi személyiségei. A Frölichet igen melegen pártfogoló Joannes Serpilius késmárki lelkész verse az *Anatome revolutionis mundanae* előtt nemcsak a nehézségekről árulkodik, hanem kiemelte azt is, hogy többek, akik születésre nézve előkelőbbek, mint Frölich, elismeréssel fogadták őt.¹¹¹ A mecénások között – mint azt később is látni fogjuk – sok volt a protestáns egyházi személy. Frölich 1633-ban írta le a következő sorokat munkájának hazai elismeréséről: Egy (kalendáriumokat megvevő papról szóló) anekdotával kapcsolatban írta, hogy őneki semmi oka a panasza földijeinél: „bei meinen Herrn Landsleuten, den Zipsersischen Priestern ... denn ja die vornemsten unter ihnen sich gegen meine Astronomicas lucubrationes die Zeit hero also liberalisch erwiesen, daß ich daraus genugsam abnehmen kann, daß Sie der Stern- und Kalender Kunst in Gebühr affectioniret sein und bleiben wollen; deswegen ich denn auch solch ihr Lob gegen männiglichem zu preisen mich befleißige.” Frölich tudott azonban Felső-Magyarország egy jelentős városában élő olyan teológusról, akit személyesen nem ismert, de aki „szavahihető és előkelő emberek híradása szerint” az asztronómiának és a csillagászoknak különös ellensége,

¹⁰⁸ Mestský archív Levoča, Harmincadjegyzékek, IV. 341, 7. – Bruno és Lorenz Brewer könyvkereskedői tevékenységéről általában, külföldi könyvbehozatalukról: PAVERCSEK Ilona: *A lőcsei Brewer-nyomda a XVII–XVIII. században*. I. rész. In: OSZK Évkönyv 1979 (Bp. 1981), 361, 367.

¹⁰⁹ Még 1629-es könyveladról tanúskodik a napló következő bejegyzése: 1629. július 16: „A Dno Cantore 3 Joach. accipi in ratione, a Dno Magistro 20 gr accipi in ratione librorum”. A „magister” David Praetorius volt.

¹¹⁰ RMNy 1483.

¹¹¹ RMNy 1549, D4b lev.

és aki ennél fogva nem viseli el, hogy a csillagászokat asztronómusoknak nevezzék, mert ezen elnevezés egyedül Istent illeti, egyedül csak Isten igazi asztronómus.¹¹² Az 1630-as évek végén is röviden visszatért az asztrológia ellenfeleire, akik bibliai idézetekkel kívánják igazolni, hogy az asztrológia tilos, Isten előtt semmis tudomány. Frölich hangsúlyozta, hogy nem akar e témáról vitatkozni, sem az egyik, sem a másik oldalon vitába szállni vagy bárkit is provokálni.¹¹³

¹¹² Az 1634. évre szóló boroszlói naptár prognosztikonában, RMK III. 1499, B4b lev. Frölich véleménye: „der gute Herr Dominus M.” időszerűtlen kritikájával csak együgyűségét leplezi le, és jól illenek reá Philipp Melanchton szavai: e beszéd paphoz, doktorhoz, tanítóhoz méltatlan („eine unpriesterliche, und doctorische oder unmagistersche Rede”).

¹¹³ Az 1639-re szóló boroszlói prognosztikonban, RMK III. 1545, B4a lev.